

Марія Вишневецька

ПОЛІТИКА, КОХАННЯ І МАГІЯ: КРИТИЧНА БІОГРАФІЯ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ

Писати про важливе просто, а про найзаповітніше – щиро. От чого завжди вимагає читач від письменника. Роман Тетяни Белімової “Вільний світ” (Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 272 с.) – вражаючий приклад і першого, і другого. Це не тільки і не стільки історія про війну, хоча саме цим подіям приділено головну увагу. Оповідь сміливо можна назвати біографією Радянської України.

Про минуле і майбутнє

Ті, хто хоч трохи старший за Незалежність, напевно пригадують розповіді своїх бабусь і дідусів. Я теж серед їхніх нащадків. Дуже добре пам’ятаю історії бабусі про життя до радянщини і після, почуті ще школяркою. Лише з часом я вжахнулася з того, що випало на долю цих людей: революції, розкуркулення, виселення до Сибіру, голод 1920-х–30-х рр., дві війни, репресії, знищення церков, повоєнна відбудова, знов голод і репресії, трудовні, відсутність паспортів, затиш коротка відлига, “Холодна війна” з гонкою озброєнь, нестача продуктів, одягу, засобів гігієни, а далі “перебудова”, незалежність, купони, черги, мізерні пенсії. Те, що вклалося в кілька рядків, насправді тривало довгі роки у країні, з якої нікуди було подітися через “залізну завісу” і де можна було лише прагнути усіма силами вижити.

От про ці довгі роки й пише Тетяна Белімова – болісно і правдиво. Її герої ще не знають, яким буде їхнє життя, і тому повні надії та віри. Авторка робить екскурси в майбутнє декого з них, у кількох рядках розкриваючи їхню долю. Це дозволяє розвантажити фінальну частину роману. Так ми дізнаємося про поневіряння Агафії і Семена Терещенків після спалення дому на острові, одруження Клави і Вовки, про довгий шлях додому Жори, смерть Романа, нареченого Нюсі, щасливе заміжжя Кеті Кугле, смерть Дарки, яка являється Єфрему уві сні.

Так само кількома рядками авторка накреслює і минуле своїх героїв, те життя, яке сформувало їхній світогляд і цінності. Молодий Єфрем Коломієць з розкуркуленої родини, батько і молодша сестра якого померли у голодомор, як “куркульський син” не міг отримати вищу освіту і збудувати бодай якусь кар’єру. Усе це зумовило його ненависть до радянської влади, але не похитнуло любові до України. Саме тому він прагне повернутися додому, сподіваючись налагодити там нове життя не тільки для себе, а й принести прогрес людям і країні. Однак цим мріям не вдалося справдитися.

Тоня Марецька – дочка ворога народу, від якого відреклася мати задля спасіння дітей і яку вдома не чекає ніщо, крім табору. У Німеччині вона пише вірші, веде щоденник, вивчає мову і звичаї. Своє українство дівчина трепетно заховує якнайглибше у душі. Водночас вона спрямовує увесь потенціал на опанування нового, німецького, світу довкола. Згодом національне в її особистості отримає інше ім’я, а точніше – прізвище. В австралійській діаспорі вона стає активною діячкою під ім’ям Тоня Тетіївська, адже Тетіїв – її мала Батьківщина.

Більш розлого авторка оповідає про життя великої сім’ї Терещенків на Трухановому острові, починаючи з молодих років Агафії і Семена.

Радянське покоління

Роман охоплює життєпис кількох поколінь: батьки і прабатьки (Агафія і Семен Терещенки, Марія і Іван Коломійці, старий дід), діти (Нюся, Поля, Клава і Жора Терещенки; Тоня Марецька; Єфрем і Дарка Коломієць; Ольга), онуки і правнуки.

Але саме “діти” опиняються у центрі уваги авторки, вони ж і є найбільш радянським поколінням, бо не знали іншого життя. Їхні батьки й бабусі-дідусі народжувалися, одружувалися й господарювали **ДО** встановлення більшовицької влади в Україні, на їхніх очах відбулися численні політичні зміни (Перша світова війна, Лютнева буржуазна революція й Жовтневий переворот, УНР, Директорія, “денікінці”, “петлюрівці”, “махновці” тощо).

Цікаво, що в романі, окрім кількох слів, не описане життя “онуків”, тобто повоєнного покоління (дітей Єфрема й Ольги і Тоні й Жори), яке є мостом між “дітьми радянщини” і “дітьми незалежності”. Вони є творцями і свідками розпаду Радянського Союзу, але не за ними майбутнє. Саме тому авторка не приділяє цьому поколінню уваги.

“Правнуки” переважно народилися за СРСР, однак дорослішали за незалежності. Але чи опісля радянського ладу? Вони пам’ятали радянські дитсадки, школи й університети, у яких навчалися (і які мало змінилися), але доросле їхнє життя протікало вже без радянських догматів, страху перед таборами й повсюдними доносами. Вони вже були дітьми волі, які знали про Голодомор, “власівців”, ОУН-УПА, острів Валаам, злочини радянського режиму до, під час і після Другої світової війни. Вони – нащадки мученицького покоління.

Онука Нюсі малює родове дерево з фотографіями предків і родичів та збирає матеріали про Голодомор, аналізує почуте про життя своїх співрозмовників. Оця безіменна онука – альтер его самої письменниці, натяк на те, який внесок має зробити наше покоління – оприлюднити історичну правду, не допустити повторення трагедії і збудувати по-справжньому нову країну.

Не-хепі-енд. Кохання і конфлікт світоглядів

Важливе місце у романі посідає любовна лінія між Тонею і Єфремом, сприяючи якнайглибшому розкриттю характерів і світогляду персонажів. Від моменту їхнього знайомства читач очікує розвитку і кульмінації їхніх стосунків, і авторка приділяє їм пильну увагу, однак сюжет рухається в неочікуваному напрямку: вони ніяк не можуть порозумітися і врешті розходяться. Для цього є кілька вагомих причин.

По-перше, Єфрем і Тоня уособлюють два різні світогляди, два протилежні підходи до свого майбутнього. Єфрем – ідеаліст-мрійник, який прагне принести свої знання на Батьківщину, змінити старий світ, відбудувавши його наново за новими принципами. Тоня ж розуміє утопічність цієї ідеї і прагне лишитися в тому світі, який “готовий до використання” і не потребує її втручання. У сучасному світі ми повсякчас бачимо боротьбу цих світоглядів: одні прагнуть будувати свою ідеальну країну тут, в Україні (наприклад, навчаються за кордоном і повертаються назад), інші прагнуть відшукати “свою” комфортну країну деінде і виїжджають.

По-друге, незалежність і упевненість Тоні для Єфрема неприйнятні та незрозумілі, а тому породжують агресію. Не вміючи “підібрати до неї ключа”, він намагається підкорити її силою, дає волю своєму гніву, прагне вивищитися над нею за рахунок вип’ячування своєї “чоловічості” і цим приборкати її, вказати їй “належне місце” – біля нього, позаду нього. У цьому виявляється консервативний патріархальний характер його уявлень про міжстатеві відносини, гендерні стереотипи стосовно жінки і себе самого. Помічаючи зміни, що відбулися з Тонею, він уперто не бажає визнавати змін у собі, відмовляється усвідомити, що для нього має значення її краса і незалежність. Через “принцип” він не бажає порозумітися, знизити планку впертості, тому зрештою вирішує не боротися за своє кохання (бо це видається йому слабкістю), а задовольнитися “чим Бог послав”, Ольгою, яка змогла лагідно його приборкати і пов’язати з собою. Єфрем уособлює той тип характеру, який Євгенія Кононенко назвала

“радянським мужиком” (“Без мужика”), для нього світ належить чоловікові, а жінці – кухня.

Тоня ж, навпаки, демонструє емансипаційні тенденції, властиві на той час європейській культурі. Тому вона обирає Жору, який має м'який і поступливий характер. Отже, авторка розкриває несумісність характерів і життєвих поглядів Єфрема і Тоні.

Родинна магія

У романі присутнє те, що можна назвати “родинною магією”. Усі герої спілкуються один з одним через сни, молитви і передчуття. Березинею роду Терещенків виступає Поля, яка опікується усіма членами родини. Вона ж стає улюбленою героїнею онуки Нюсі.

Не випадково дружину Єфрема звати Ольгою – так само, як і померлу у голод маленьку сестричку. Рідне ім'я робить для нього рідною людину, у цьому і прагнення Єфрема берегти свою дівчину, а потім дружину, відповідальність за неї як слабку істоту (“моя Оля”), її самовідданість і самопосягання. І якщо спочатку Тоня здається йому схожою на іншу сестру – Дарку, то опісля він усвідомлює ілюзію цієї схожості.

Також містичний і надзвичайно зворушливий розділ “Листи”, в якому один за одним ідуть звернення Нюсі до Романа, Марії до Єфрема, Ольги до матері, Жори Терещенка до родини, Тоні до матері, Агафії до Жори. Особлива інтимність полягає у відсутності підписів, читач має сам зрозуміти, хто і до кого пише. З цих листів стають зрозумілими найпотаємніші почуття і мрії героїв.

Вільний світ для кожного

Тетяна Белімова приділяє багато уваги розкриттю розуміння волі і її значення у свідомості кожного героя. Для старшого покоління – Марії Коломієць, матері Єфрема, а також для Агафії і Семена Терещенків воля лишилася у минулому. Вони вже не чекають від життя ні добра, ні щастя. Молодий Жора, хворий і замкнений у концтаборі, в одужанні вже бачить промінчик волі, навіть “у заґратованому світі”, а свобода – це можливість вийти із концтабору. Ставши літнім чоловіком, переживши смерть сина і дружини, побачивши огидний і чужий, зросійщений “незалежний” Київ, Джордж Терещенко знаходить волю у єднанні з родиною і у мрії спочити поряд із коханою у далекій Австралії.

Для Єфрема вільний світ змінюється. Спочатку це знайомий світ “по-той-бік-колючого-дроту”, втеча з-під конвою – вже шлях “у прекрасний вільний світ”, тому він двічі тікав від “вербування”. Поява американців, які принесли йому звільнення, похитне його систему цінностей. Хто він тепер? Вже не “ост”, але ж чи вільна людина? Цілісність його світоглядної системи рятує Ольга, так само закорінена у рідну землю. Адже воля для нього завжди пов'язана з Україною. Однак, стикнувшись по поверненні із повоєнною радянською реальністю, він розуміє, що цей світ йому не належить. Усе це зумовлює глобальне розчарування у країні, яка не піклується про своїх громадян, і у собі, бо ж через упертість втратив своє кохання.

Ілюзорність мрій Єфрема розуміла Тоня, усвідомлюючи, що Союз – це велика в'язниця і залишиться нею. Для Тоні воля там, де нема оstarбайтерів і ворогів народу. Але “той вільний світ, якого Тоня так прагнула, став для неї справжньою в'язницею, яку вона носила в собі всі шістдесят років свого життя”. Її туга за батьківщиною була безмежною, саме тому вона була активною діячкою у діаспорних організаціях і саме тому псевдонім мала Тоня Тетіївська.

Для Ольги, як і для Єфрема, воля – на Батьківщині, її уособленням для неї стає вітер – “вільний сіверко”. Як бачимо, і Єфрем, і Тоня помилились: він не зміг змінити нічого у старому світі, а вона – не змогла без нього жити. Для обох ілюзія виявилася фатальною.

“В Германии, в Германии, в проклятой стороне...”

Цікаві й неоднозначні для сучасного читача розділи, присвячені перебуванню героїв у Німеччині. На відміну від соцреалістичної прози радянського часу, німці не показані тотальними негідниками і кривдниками. Як і будь-яка нація, вони різні. Щедрі і жадібні, добрі і суворі, закохані і нещасні. “Німецький світ” із його правилами, устроєм і благами зображений побаченим очима українських селян, для яких незвичне абсолютно все. Покоління, яке пережило розкуркулення, знищення сільського господарства і голод у рідній країні (“на нашій, не своїй землі”), яке було багаторазово кинуте напризволяще своєю владою, із зачудуванням і цікавістю сприймає нову дійсність: велосипеди, пошта, перукарні, косметика й техніка. А головне – течія життя, у якому є місце і для поважного бургера, і для “оста”. Цей порядок настільки заворожить Єфрема, що він намагатиметься дотримуватися його і в рідному селі. Порівняння дійсності “там” і “тут”, вдома – завжди не на користь останнього. Єфрем є уособленням людини, яка, переживши багато поневірянь, змінилася, а її країна – ні.

Зміни почнуться набагато пізніше і триватимуть до сьогоднішнього дня. Утім, минуле потребує не тільки висвітлення “білих плям” історії, а й глибокого переосмислення. Цікавість молодих письменників до цієї теми – ознака руху вперед, з лещат замовчування, страху й байдужості, зневаги до історичної спадщини, породжених багатовіковою політикою окупантів. Завдяки таким творам до процесу пізнання власного народу залучаються широкі верстви населення різного віку, освіти і політичних поглядів. Адже художня форма не лише доступніше викладає історичні факти, а й скоріше знаходить шлях до серця, викликає емоційніший відгук, аніж наукові дослідження, відомі вузькому колу фахівців.

Тетяна Белімова у художній формі доносить нашу історію до нового покоління, а також розвінчує міфи радянської дійсності. Авторка змогла обрати для опису найважливіші, найболючіші для багатьох родин моменти і вписати їх у твір, водночас не перевантажуючи деталями. Події у романі розвиваються лінійно. Наче ремарки, зринають вкраплення з минулого і майбутнього, захоплюючи читача, підштовхуючи його до фіналу.

Кожен читач, прочитавши цей роман, певно замислиться: а що є воля для мене? Де її шукати і як відстоювати? Тому, у певному сенсі, це роман виховання. Попри велику щільність страждань і горя у викладі, письменниця викликає у читача не відразу, а співчуття до героїв роману і, певною мірою, до себе самого як нащадка людей із того страшного часу. Адже часто твори про війну, Голодомор, репресії тощо настільки важко читати, що хочеться просто відкласти книжку. Авторка змогла водночас і вразити читача, і не відштовхнути його. Завдяки майстерному поєднанню в романі трагічних і щасливих подій, читач проходить разом із героями книжки їхній шлях до самого фіналу.

Своєрідної краси і душевності роману надають епіграфи до розділів, а також вкраплені в роздуми героїв пісні та вірші. Ці ліричні відступи створюють відчуття неперервності багатьох поколінь українців, нагадують про безліч пережитих і подоланих нашими предками нещастя та утисків. Тетяна Белімова змогла зробити своїх героїв цікавими, передавши їхні радості, страждання і роздвоєність, оживити минуле і зробити його актуальним для сучасних читачів.

Отримано 25 березня 2016 р.

м. Запоріжжя